

ANALÝZA VYUŽÍVÁNÍ SLUŽEB PRACOVNÍ REHABILITACE U OSOB S DUŠEVNÍM ONEMOCNĚNÍM

THE ANALYSIS OF OCCUPATIONAL REHABILITATION SERVICES USAGE BY PEOPLE WITH MENTAL HEALTH DISORDERS

RŮŽIČKOVÁ Pavlína

Abstrakt

Príspevek prezentuje výsledky výzkumu, jehož cílem bylo analyzovat, jak osoby s duševním onemocněním využívají různé druhy služeb pracovní rehabilitace. Metodika výzkumu spočívala v analýze spisové dokumentace 127 osob v průběhu 5 let. Výsledky ukazují, že pro skupinu osob s duševním onemocněním v pracovní rehabilitaci neplatí laická představa o lineárním rehabilitačním pokroku – více než polovina uživatelů opětovně využívá služby s vyšší mírou podpory, což koresponduje s cyklickým průběhem většiny duševních onemocnění. Dalším výstupem výzkumu je typologie uživatelů podle podobných vzorců při čerpání služeb, která ukazuje vysokou variabilitu využívání služeb v čase. Závěry výzkumu potvrzují potřebu vějíře služeb, ze kterého mohou uživatelé podle své aktuální životní situace volit přiměřenou míru podpory. Výsledky výzkumu lze prakticky využít při vytváření regionální koncepce služeb.

Abstract

The paper presents results of research aimed at analyzing occupational rehabilitation services usage by people with mental health disorders. As a research methodology, analysis of documentary materials of 127 people during 5 years was applied. The results show, that for this target group lay notion of linear rehabilitation progress is not valid since more than half of people repeatedly uses services with more intensive support. This finding corresponds with cyclic course of most mental disorders. The next research outcome is the typology of service users based on similar patterns of service usage in time. The findings support the necessity of fan of services, that makes it possible for clients to choose fitting support according to their current conditions. The results can be very practical while designing regional system of services.

ÚVOD

Výzkumy ukazují, že životní podmínky a sociální pozice lidí s duševním onemocněním jsou ovlivňovány řadou nepříznivých faktorů, přitom mají většinou stejná přání a cíle jako ostatní občané: dobré zdraví, pohodlné bydlení, dobré vztahy s rodinou a partnerem, skutečnou práci a smysluplný denní program, opravdové přátele, sebeúctu, uznání druhých a osobní rozvoj.¹ Duševní nemoc však staví člověku na cestě životem rozličné překážky, z nichž některé mnohdy může zvládnout pouze s podporou svého okolí. Mít zaměstnání a pracovat je důležité pro každého člověka a u lidí s dlouhodobým duševním onemocněním tomu není jinak. Van

¹ Pěč, O., Probstová, V. a kol. *Psychózy*. 1. vyd., Praha: TRITON, 2009, s. 16.

Weeghel uvádí, že v Nizozemí „pracovní začlenění u nehospitalizovaných dlouhodobě duševně nemocných psychiatrických pacientů nepřevyšuje 10 %, což je méně, než u lidí s tělesným hendikepem. Přesto většina lidí s psychickými problémy pracovat chce, 60 % z této cílové skupiny si pracovat přeje.“² Přestože lidé s duševním onemocněním mají na práci právo a pracovat většinou chtějí, jejich cesta k pracovnímu uplatnění není jednoduchá. Duševní nemoci vznikají v období života, kdy obvykle dochází k rozvoji profesních dovedností a z toho důvodu mnoho lidí s duševním onemocněním nemá potřebnou kvalifikaci. I pro kvalifikované je ovšem často nerealizovatelné vrátit se na původní pracoviště.³ Mnohdy mívají zkreslené představy o svých schopnostech a dovednostech ve směru k pracovnímu uplatnění. Někdy své osobní možnosti přeceňují a jejich přání jsou nereálná. Jindy své schopnosti naopak podceňují a podhodnocují. V tomto směru mnohdy potřebují citlivé zprostředkování skutečné situace a podporu při objevování vlastních reálných možností.⁴ V rámci pracovní rehabilitace jsou lidem s duševním onemocněním nabízeny služby zaměřené na oblast zaměstnání, jejichž systém postupně se snižující podpory spočívá ve zvyšování a nácviku dovedností směřujících ke konečným změnám, které jim pomohou nalézt práci a udržet se v ní. Praxe ukazuje, že se lidé s duševním onemocněním často vracejí ke službám s vyšší intenzitou podpory a opakovaně čerpají stejné služby.

PRACOVNÍ REHABILITACE VE FOKUSU VYSOČINA

Výzkum, který jsem realizovala na počátku roku 2011, byl zaměřen na využívání služeb pracovní rehabilitace ve FOKUSu Vysočina. Služby pracovní rehabilitace zde zahrnují sociálně terapeutickou dílnu, chráněnou dílnu, job klub, přechodné zaměstnávání a podporované zaměstnávání.

Sociálně terapeutická dílna

„Sociálně terapeutické dílny jsou ambulantní služby poskytované osobám se sníženou soběstačností z důvodu zdravotního postižení, které nejsou z tohoto důvodu umístitelné na otevřeném trhu práce ani chráněném trhu práce. Jejich účelem je dlouhodobá a pravidelná podpora zdokonalování pracovních návyků a dovedností prostřednictvím sociálně pracovní terapie.“⁵

Chráněná dílna

V chráněných dílnách FOKUSu Vysočina pracují osoby se zdravotním postižením na základě pracovní smlouvy, přičemž si v chráněném prostředí osvojují dovednosti a návyky potřebné a využitelné v nechráněném prostředí.

Job klub

Jde o odborně vedený kurz, ve kterém se účastníci učí praktickým dovednostem potřebným k nalezení zaměstnání a udržení se v něm.

Přechodné zaměstnávání

Přechodné zaměstnávání je program určený uživatelům, kteří potřebují zvýšit pracovní a sociální dovednosti na nechráněném pracovišti a dosud nejsou plně připraveni pro nástup na otevřený trh práce. „Fakticky se jedná o paralelní poskytování sociální služby a zaměstnání.“⁶

Podporované zaměstnávání

Podporované zaměstnávání je definováno jako „služba určená lidem, kteří chtějí získat a udržet si placené zaměstnání v běžném pracovním prostředí. Jejich schopnosti získat a

² Van Weeghel In Pěč, O., Probstová, V. *Psychózy*. 1. vyd., Praha: TRITON, 2009, s. 116.

³ Vágnerová, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. vyd., Praha: Portál, s. 396 a 397.

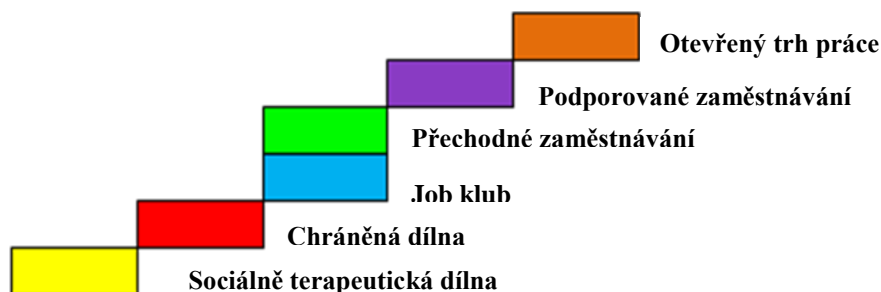
⁴ Vitáková, P. *Souhrnná metodika podporovaného zaměstnávání*. 1. vyd., Praha: Rytmus, s. 99.

⁵ § 67 odst. 1 zák. č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v aktuálním znění.

⁶ FOKUS Vysočina. *Operační manuál Týmu podpory v zaměstnávání*. 2011.

zachovat si zaměstnání jsou přitom z různých důvodů omezeny do té míry, že potřebují individuální osobní podporu poskytovanou před nástupem do práce i po něm.⁷

Pokud seřadíme služby pracovní rehabilitace podle stoupajících nároků na výkon a sociální dovednosti, vznikne tak schodiště, které stoupá k úspěchu na otevřeném trhu práce.

Nejnižší schod, který znázorňuje sociálně terapeutickou dílnu, představuje zároveň nejintenzivnější formu podpory. Takovou formu podpory čerpá uživatel například po dlouhodobé hospitalizaci v psychiatrické léčebně. Potřebuje získat, nebo upevnit základní pracovní dovednosti a návyky, které v důsledku nemoci ztratil. Jedná se o pravidelnou docházku, soustředění se na činnost a další. Pro výstup na druhý schod je třeba mít základní dovednosti již zafixované a v chráněné dílně podávat jistý výkon. Další stupně podpory na schodišti představují rozvíjení samostatnosti, aktivity a iniciativy uživatele. Uplatňován je empowerment, tedy přístup zapojení a posílení, který směřuje k co největší možné nezávislosti uživatele.⁸ Podpora v oblasti zaměstnání ve FOKUSu Vysočina však není pojata jako systém postupných povinných kroků, pro využití jednotlivých služeb je směrodatná volba uživatele.

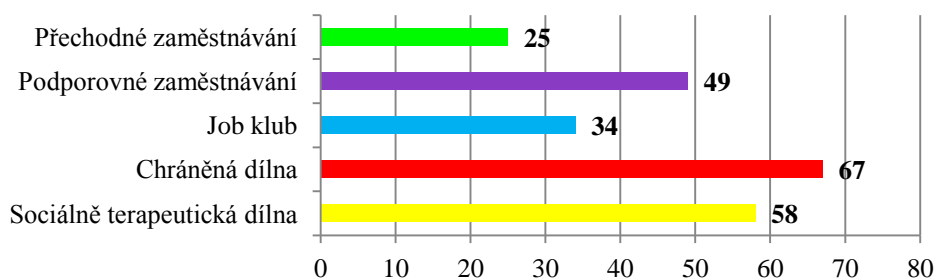
ANALÝZA VYUŽÍVÁNÍ SLUŽEB PRACOVNÍ REHABILITACE

Cílem výzkumu bylo:

- zjistit, jak uživatelé kombinují jednotlivé služby pracovní rehabilitace
- s jakým efektem
- navrhnout typologii uživatelů služeb

Užitými metodami a technikami zkoumání se stalo studium spisové dokumentace a elektronické databáze, třídění statistických dat a analýza trajektorií uživatelů služeb. Zjištěním počtu všech lidí s duševním onemocněním, kteří v letech 2006 – 2010 ve FOKUSu Vysočina ve střediscích Havlíčkův Brod a Pelhřimov čerpali služby v programech zaměřených na podporu v oblasti zaměstnání, vznikl soubor celkem 127 osob, z toho 58 mužů a 69 žen. Průměrný věk uživatelů služeb činil 40 let.

Počet uživatelů jednotlivých služeb v letech 2006-2010

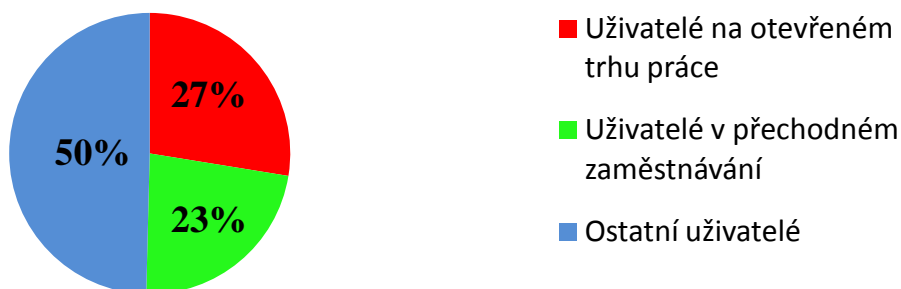

⁷ Vitáková, P. *Souhrnná metodika podporovaného zaměstnávání*. 1. vyd., Praha: Rytmus, 2005, s. 16.

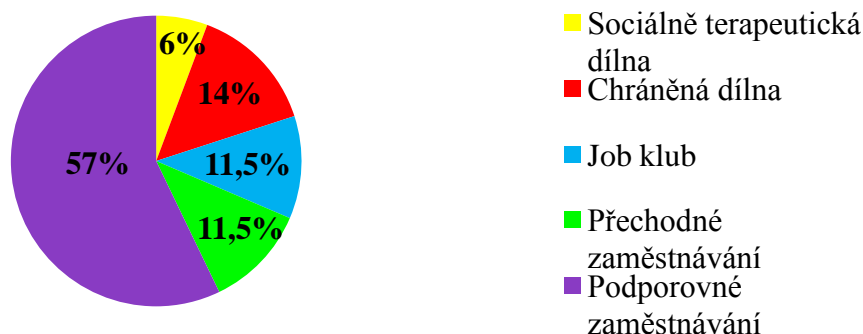
⁸ Vitáková, P. *Souhrnná metodika podporovaného zaměstnávání*. 1. vyd., Praha: Rytmus, 2005, s. 56.

Efekt služeb – počet uplatněných na trhu práce z celkového počtu uživatelů

(za uplatnění je považována práce v běžných podmínkách po dobu nejméně jednoho měsíce)

Formy podpory a vazba na uplatnění na otevřeném trhu práce

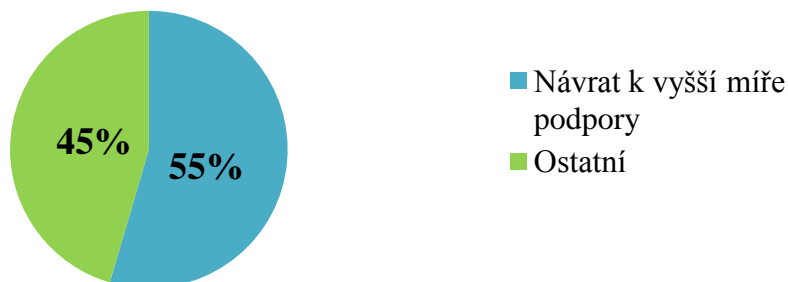
Z grafu je zřejmá převaha služby podporované zaměstnávání ve smyslu bezprostřední vazby na úspěch na otevřeném trhu práce. Toto zjištění koresponduje se zahraničními výzkumy, které prokazují účinnost podporovaného zaměstnávání v porovnání s jinými typy pracovní rehabilitace.⁹ Chráněná dílna jako nejvíce využívaná forma pracovní rehabilitace vykazovala ve smyslu bezprostřední vazby na uplatnění na otevřeném trhu práce číslo nízké. O opakované kritice chráněných dílen pro vytváření závislosti na podpůrném prostředí a neprůkaznosti vlivu na umístění na otevřeném trhu práce hovoří Pěč.¹⁰

Vliv nemoci na průběh čerpání služeb

U některých uživatelů z důvodu ataky nemoci došlo k ukončení nebo přerušení čerpání konkrétní služby. Tento jev byl lékařsky doložen a zdokumentován v 19 případech. Celkem se ale k intenzivnějšímu typu podpory (s nižšími nároky na výkon) pro zhoršení zdravotního stavu vrátilo 36 uživatelů. Grafické znázornění přiblíží četnost návratu uživatelů k formám podpory nižšího řádu.

Návrat uživatelů k intenzivnější míře podpory v procentech

(zahrnuje pouze osoby, které čerpaly více než jednu službu)

⁹ Bond, G. R. *Supported Employment: Evidence for an Evidence-Based Practice, Psychiatric Rehabilitation Journal*. 2004, vol. 27, No. 4, s. 349.

¹⁰ Pěč, O., Probstová, V. a kol. *Psychózy*. 1. vyd., Praha: TRITON, 2009, s. 119.

Zjištění:

55 % lidí s duševním onemocněním čerpajících více než jednu službu v oblasti zaměstnání se vrátilo k čerpání služby s nižšími nároky na výkon (k intenzivnějšímu typu podpory).

Z tohoto zjištění je zřejmé, že čerpání podpory v oblasti zaměstnání u lidí s duševním onemocněním nemá lineární průběh a ukazuje na potřebu individuální volby ve formách pracovní rehabilitace. Krokový model (step by step system, který představuje postupné kroky v pracovní rehabilitaci, kde nastoupení dalšího kroku je podmíněno dosažením předchozího) je kritizován jako málo individualizovaný.¹¹

TYOLOGIE UŽIVATELŮ SLUŽEB PRACOVNÍ REHABILITACE

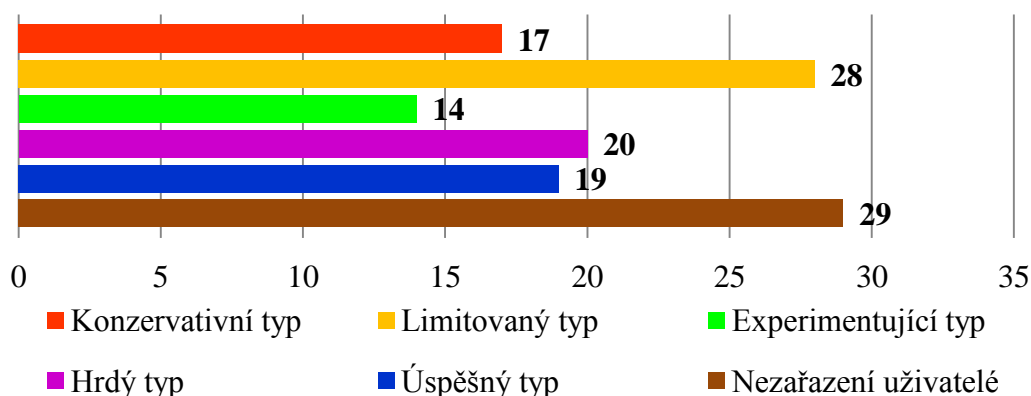
Vytvoření trajektorií mobility uživatelů ve službách v oblasti zaměstnání a zjištění nejčastěji užívaných kombinací služeb se stalo podkladem ke konstrukci typologie uživatelů služeb.

Porovnání trajektorií lidí s duševním onemocněním ukázalo shodu určitých vzorců v čerpání forem podpory v oblasti zaměstnání. Podobnost byla stanovena na základě těchto kritérií:

- strategie volby forem podpory a posloupnost čerpání služeb
- délka a průběh čerpání forem podpory (krátké, dlouhé, střídavé, opakované)
- výsledný efekt

Charakteristické opakující se znaky jsem utřídila a popsala celkem 5 typů uživatelů. Jde o konzervativní typ, limitovaný typ, experimentující typ, hrdý typ a úspěšný typ. K jednotlivým typům mohli být zařazeni uživatelé, kteří čerpali služby v rozsahu minimálně šest měsíců.

Počet uživatelů v jednotlivých typech

Konzervativní typ

Jde o člověka, který dlouhodobě a bez jediného pokusu o čerpání jakékoliv z nabízených forem podpory pracuje výhradně v chráněné dílně. Nemá potřebu experimentovat, nepokouší se uplatnit na otevřeném trhu práce. Preferuje jistotu chráněných podmínek, kde je respektováno jeho zdravotní znevýhodnění. Práce v chráněné dílně mu přináší finanční zisk a zaručuje sociální kontakty. Výsledky šetření ukázaly, že se jedná o člověka v průměrném věku 48 let. Ke konzervativnímu typu jsou zařazeni všichni uživatelé, kteří pracovali v chráněné dílně minimálně šest měsíců a ve sledovaném období neprojevovali zájem o jinou formu podpory, ani se neuplatnili na otevřeném trhu práce. Příkladem uvádím trajektorie konkrétních uživatelů.

¹¹ Pěč, O., Probstová, V. a kol. *Psychózy*. 1. vyd., Praha: TRITON, 2009, s. 119.

Konzervativní typ – příklady trajektorií

		Chráněná dílna																																															
Pohlaví	Věk	2006				2007				2008				2009				2010																															
Ž	1948	[Red blocks]																																															
M	1947	[Red blocks]																																															

Limitovaný typ

Nejčastěji užívaná kombinace sociálně terapeutické dílny a chráněné dílny přináší další typ uživatele. Charakteristickým znakem pro tento typ je snížená míra dovedností a absence motivace k experimentování. Jde o člověka, který například po návratu z psychiatrické léčebny, nebo po dlouhodobé pracovní neschopnosti, potřebuje vysoce intenzivní podporu k získání základních pracovních návyků a dovedností. Teprve po „nastartování“ v sociálně terapeutické dílně uzavře pracovní smlouvu pro práci v chráněné dílně. Jeho limit spočívá v tom, že v pracovní činnosti v chráněné dílně spatřuje pro oblast zaměstnání svou krajní mez. V důsledku nepříznivého zdravotního stavu může limitovaný uživatel kombinaci služeb opakovat. K limitovanému typu jsem zařadila také uživatele, kteří čerpají podporu v rozsahu alespoň šest měsíců v sociálně terapeutické dílně. Je možné se domnívat, že tento typ uživatele disponuje nižší sebedůvěrou, protože se nepokusil o další formu podpory, ať už o práci v chráněných podmínkách nebo v běžném provozu. Svou roli zde může hrát také stigma duševní nemoci, které dotyčný přijal a z toho důvodu o posunu na otevřený pracovní trh vůbec neuvažuje.

Limitovaný typ – příklady trajektorií

		Sociálně terapeutická dílna												Chráněná dílna																																			
Pohlaví	Věk	2006				2007				2008				2009				2010																															
M	1974	[Yellow and Red blocks]																																															
Ž	1978	[Red and Yellow blocks]																																															

Experimentující typ

Experimentující uživatel pracovní rehabilitace je člověk, který pracuje v chráněné dílně, ale má zájem se posunout na otevřený trh práce. Opakovaně se tak pokouší o různé formy podpory, které by mu mohly pomoci se na otevřeném trhu práce uplatnit. Jistotu pro něj představuje práce v chráněné dílně, ze které plyne finanční příjem a kde má vytvořené sociální vazby. Obvykle se mu podaří na čas pracovat v běžných podmínkách v rámci přechodného zaměstnávání. Dojít k uzavření pracovní smlouvy se zaměstnavatelem na otevřeném trhu práce se mu ale podaří jenom výjimečně a v zaměstnání se udrží jenom krátký čas. Přesto se o to opakovaně pokouší. Jako příklad uvádím trajektorie uživatelů typu experimentátor.

Experimentující typ – příklady trajektorií

		Sociálně terapeutická dílna												Chráněná dílna												Přechodné zaměstnávání												Podporované zaměstnávání											
Pohlaví	Věk	2006				2007				2008				2009				2010																															
Ž	1985	[Yellow, Red, Green, and Purple blocks]																																															
M	1968	[Red and Purple blocks]																																															

Hrdý typ

Tento uživatel se vyznačuje tím, že nemá zájem pracovat v chráněné dílně a práci v chráněném prostředí zásadně odmítá. V rámci přechodného zaměstnávání pracuje v běžném prostředí u provozního zaměstnavatele a opakovaně se pokouší uspět na otevřeném trhu práce prostřednictvím čerpání služeb job klub a podporované zaměstnávání. Většinou se mu povede uzavřít pracovní smlouvu se zaměstnavatelem na otevřeném trhu práce a několik měsíců si zaměstnání udrží. Je tady ale nemoc, která ho vrací zpět. Jde o bojovníka, který se opakovaně pokouší překonat nepříznivé důsledky nemoci. Vytrvale staví základy svého úspěchu na formách podpory směřujících na otevřený trh práce. Opakovaným nácvikem dovedností bojuje s narušením kognitivních funkcí.

Hrdý typ – příklady trajektorií

 Přechodné zaměstnávání	 Podporované zaměstnávání	 Otevřený trh práce
 Nemoc		

Pohlaví	Věk	2006	2007	2008	2009	2010
M	1980	 	 	 		
M	1974			 		
Ž	1978			 	 	

Úspěšný typ

Úspěšným jsem nazvala uživatele, kterému se po absolvování různých forem podpory v oblasti zaměstnání, podařilo uspět a udržet se na otevřeném trhu práce déle než jeden rok bez přerušení nebo návratu k intenzivní formě podpory. Pro úspěšný typ je tedy charakteristické dlouhodobé uplatnění na otevřeném trhu práce. Vzhledem k různorodosti čerpaných kombinací služeb nelze ale jednoznačně určit, jaké kombinace typů podpory k dlouhodobějšímu uplatnění na trhu práce vedou. Mezi faktory, které takový úspěch ovlivní, patří zřejmě stabilizovaný zdravotní stav, podpora sociálního prostředí a motivace. Z trajektorií úspěšných bylo zřejmé, že v průběhu čerpání služeb nedocházelo k výraznému zhoršení zdravotního stavu.

Úspěšný typ – příklady trajektorií

 Sociálně terapeutická dílna	 Chráněná dílna	 Job klub
 Přechodné zaměstnávání	 Podporované zaměstnávání	 Otevřený trh práce

Pohlaví	Věk	2006	2007	2008	2009	2010
M	1973	 	 			
Ž	1955	 	 			
Ž	1955	 				
M	1957		 			
Ž	1980	 	 			

Nezařazení uživatelé: do jednotlivých typů bylo z celkového počtu zařazeno 98 uživatelů služeb. 29 uživatelů nebylo vhodné do typologie zařadit z důvodu krátkodobého nebo

jednorázového využití služby. Jde o uživatele, kteří např. absolvovali pouze job klub, nebo do systému služeb nastoupili až v závěru sledovaného období.

ZÁVĚR

Ukazuje se, že způsob, jakým lidé s duševním onemocněním čerpají formy pracovní rehabilitace, souvisí nejen s jejich aktuálním zdravotním stavem, ale i s jejich osobnostním nastavením (v typologii jsem identifikovala konzervativce, experimentátory aj.).

Závěry pro praxi:

- Nabídka služeb v širším spektru bez pevných limitů (časová omezení, nucená návaznost služeb) umožňuje uživatelům volbu. Významná část uživatelů přitom spíše udržuje svůj pracovní potenciál – neaspiruje na práci na otevřeném trhu.
- Je-li cílem podpory uplatnění na otevřeném pracovním trhu, je nutné mít v nabídce podporované zaměstnávání.
- Chráněné dílny nemají přímou vazbu na uplatnění na otevřeném pracovním trhu, ale budou vyhovovat konzervativním povahám.
- V systému pracovní rehabilitace pro osoby s duševním onemocněním je třeba předpokládat možné návraty do služeb s nižším nárokem na výkon.

Použitá literatura:

Bond, G. R. *Supported employment: Evidence for an Evidence-Based Practice*, *Psychiatric Rehabilitation Journal*. 2004, vol. 27, No. 4.

PĚČ, O., PROBSTOVÁ, V. *Psychózy*. 1. vyd., Praha: TRITON, 2009, 256 s. ISBN 978-80-7387-253-3.

VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. vyd., Praha: Portál, 2004, 872 s. ISBN 80-7178-802-3.

VITÁKOVÁ, P. *Souhrnná metodika podporovaného zaměstnávání*. 1. vyd., Praha: Rytmus, 2005, 127 s. ISBN 80-903598-0-9.

Operační manuál Týmu podpory v zaměstnávání. FOKUS Vysočina, 2011.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů.

Kontaktní údaje

Pavlna RŮŽIČKOVÁ, Bc.
FOKUS Vysočina, středisko Pelhřimov
Masarykovo nám. 31
393 01 Pelhřimov
Česká republika
pavlina.ruzickova@fokusvysocina.cz